Айзек АЗІМОВ

ПОТВОРНИЙ ХЛОПЧИК

Едіт Феллоуз, як завжди, пригладила свій робочий халат, перше ніж відчинити двері з надійною системою замків і переступити невидиму розмежувальну лінію між буттям та небуттям. З собою вона мала записника та ручку, хоч нічого більше не записувала, крім тих випадків, коли відчувала абсолютну потребу щось занотувати.

Цього разу вона мала ще валізу. ("Ігри для хлопчика", — всміхаючись сказала вона охоронникові, який і гадки не мав про щось її питати й махнув рукою, дозволяючи пройти).

Потворний хлопчик, як завжди, відразу пізнав, що зайшла вона, побіг до неї, загукав, трохи шепелявлячи:

— Міс Феллоуз... Міс Феллоуз...

— Тіммі, — озвалася вона й провела долонею по кудлатому темному волоссі на його голівці. — Що таке?

— А Джеррі прийде гратися знову? — запитав він. — Вибачте мені за те, що сталося.

— Вже все добре, Тіммі. І тому ти плакав?

— Не тому, міс Феллоуз. Мені знову наснилося. — Він відвів погляд.

— Той самий сон? — Губи міс Феллоуз стислися. Звичайно, випадок з Джеррі міг знову викликати той сон.

Хлопчик кивнув. При спробі всміхнутися показалися його завеликі зуби, а губи випнутого вперед рота розтяглися.

— Коли я вже стану такий великий, що зможу звідси вийти, міс Феллоуз?

— Скоро, — лагідно сказала вона, відчуваючи, як її серце розривається. — Скоро.

Міс Феллоуз дозволила хлопчикові взяти себе за руку і з приємністю відчула теплий дотик сухої шкіри його долоні. Він повів її через усі три кімнати, які й становили Першу Секцію "Стасіса" — доволі затишну, так, але все ж довічну в'язницю для семирічного (чи семирічного?) хлопчика.

Він підвів її до єдиного вікна, зверненого до порослої чагарником частини світу буття (тепер прихованої ніччю), де огорожа та застережливі написи забороняли будь-кому прогулюватися без особливого дозволу.

Він притиснувся носом до шибки.

— Туди, міс Феллоуз?

— У кращі місця. Гарніші місця, — сказала вона сумовито, дивлячись на його сердешне, маленьке, ув'язнене личко, чітко окреслене в профіль проти вікна.

Його лоб пласко збігав назад, і волосся лежало на ньому патлами. Потилична частина черепа випиналася і, здавалося, робила голову заважкою, тож вона ніби просідала й хилилася наперед, горблячи все тіло. Кощаві надбрівні дуги вже починали вигорблювати шкіру над очима. Його широкий рот виступав наперед далі, ніж широкий і плаский ніс; у нього зовсім не було підборіддя, а тільки щелепна кістка, гладенько

заокруглена вниз і назад. Як на свої роки він був малий, а його короткі ноги — криві.

Він був страх потворне хлопченя, і Едіт Феллоуз ніжно його любила.

Тепер він не міг бачити її обличчя, отже, вона дозволила своїм губам розкіш затремтіти.

Їм не вдасться вбити його. Вона піде на будь-що, аби запобігти цьому. На будь-що. Вона розщібнула валізу і почала виймати з неї одяг.

Едіт Феллоуз вперше переступила поріг акціонерної компанії "Стасіс Інкорпорейтід" яких три роки тому з гаком. На той час вона не мала ані найменшої уяви про те, що означає слово "Стасіс" і що там діється. І лише наступного після її приходу дня сенсація облетіла увесь світ.

А на той час просто через оголошення запропонували роботу для жінки, яка була б знайома з фізіологією, мала навички в клінічній фармакології і любила дітей. Едіт Феллоуз працювала нянею в породільній палаті й вважала, що відповідає таким вимогам.

Джералд Госкінз, чия іменна табличка на письмовому столі мала після прізвища абревіатуру "Д-р філ.", почухував великим пальцем щоку й пильно вивчав прохачку.

Міс Феллоуз мимоволі напружилась й відчула, як її обличчя — ледь набокуватий ніс і ледь густіші, ніж годиться, брови — засмикалося.

Сам він не казковий принц, подумала вона ображено. Гладшає і лисіє, ще й губи в нього лихі. Проте названа платня була значно вища, ніж вона сподівалася, — тож вона чекала.

— Отже, ви дійсно любите дітей? — запитав Госкінз.

— Якби не любила, то не казала б.

— Чи ви просто любите гарненьких дітей? Чарівних пухкеньких діточок із кирпатими носиками й кумедними витівками?

— Діти є діти, докторе Госкінз, — відповіла міс Феллоуз, — і негарні, може статися, якраз найбільше потребують допомоги.

— Припустімо, що ми візьмемо вас...

— Тобто ви пропонуєте мені роботу?

Він стримано всміхнувся, і на мить його широке обличчя осяялося якоюсь розгубленою чарівністю.

— Я вирішую швидко, — сказав він. — Пропоную поки що лише на спробу. Я можу так само швидко переграти гру й звільнити вас. Чи готові ви ризикнути?

Міс Феллоуз стисла свою торбинку й заходилася гарячково підраховувати, потім облишила підрахунки й піддалася мимовільному поривові:

— Я згодна.

— Чудово. Сьогодні вночі ми запускаємо "Стасіс", і я гадаю, вам краще буде одразу взятися до діла. Це станеться о восьмій ранку. Було б добре, якби ви могли з'явитися сюди на сьому тридцять.

— А якими...

— Чудово, чудово. Поки що все. — На сигнал з'явилася всміхнена секретарка і запросила її до виходу.

Міс Феллоуз на якусь мить озирнулася на зачинені двері доктора Госкінза. Що таке "Стасіс"? Що може мати спільного з дітьми ця величезна, схожа на стайню будівля з її службовцями, що носять жетони, з її тимчасовими переходами, з її суто інженерною атмосферою?

Вона подумала, чи не варто сьогодні ввечері повернутися назад або ж почекати й провчити цього зарозумільця. Проте знала, що прийшла б сюди знову бодай для того, щоб розвіяти невідомість. Вона конче мала дізнатися про дітей.

Міс Феллоуз повернулася назад о 7. 30, і їй не було потреби називати себе. Чоловіки й жінки, всі до одного, здавалося, знали її і знали її обов'язки. Коли вона зайшла всередину, то відчула себе майже як удома.

Доктор Госкінз був там, однак він лише стримано глянув на неї і буркнув:

— Міс Феллоуз!

Він навіть не запропонував їй сісти, але вона сама спокійно підсунула стілець до поруччя і сіла.

Вони сиділи на балконі, навислому над величезним партером із силою приладів, що нагадували чи то пульт управління космічного корабля, чи то оперативну панель комп'ютера. Перегородки, зроблені по один бік, утворювали ніби помешкання без стелі — велетенський ляльковий будинок, кімнати якого вона могла роздивитися згори.

В одній з кімнат вона побачила електронну кухню і пересувний морозильник, в іншій — туалетне спорядження. І, звичайно ж, предмет, який вона виявила ще в одній кімнаті, міг бути тільки частиною ліжка — маленького ліжечка.

Госкінз розмовляв з якимось чоловіком, і, рахуючи міс Феллоуз, вони були на балконі лише втрьох. Госкінз не виказував наміру відрекомендувати свого співрозмовника, якого міс Феллоуз нишком оцінила. Співробітник був худий і, як на чоловіка середніх літ, цілком пристойний на вигляд. Мав маленькі вусики і проникливі очі, здавалося, цікаві до всього на світі.

— Я ні на мить не хочу вдавати, докторе Госкінз, — мовив він, — ніби мені все зрозуміло. Я не фахівець, і коли щось і зрозумів, то лише настільки, наскільки цього можна сподіватися від, сказати б, інтелігентного невігласа. А проте є один аспект, зрозумілий мені ще менше, ніж решта. Йдеться про суть вибірковості. Ви можете сягати дуже далеко, це можна збагнути; що далі, то невиразнішими стають речі, більше вимагається енергії. Але в такому разі вам варто сягати тільки близько. Ось що мені не зрозуміло.

— Можу трохи розвіяти туман, Девені, якщо ви дозволите мені вдатися до аналогії.

(Почувши ім'я, міс Феллоуз ту ж мить збагнула, хто той незнайомець, і мимоволі була вражена. Не інакше, як вона бачить Кандіда Девені, наукового коментатора теленовин, який завжди з'являвся на сцені під час значних наукових сенсацій. Вона навіть упізнала його обличчя, одне з-поміж тих, що вона бачила в передачі новин, коли повідомляли про висадку на Марс. Отже, тут, у доктора Госкінза, мало відбутися щось важливе).

— Ради всього святого, наведіть аналогію, — здався Девені, — якщо вважаєте, що це допоможе.

— Гаразд, книжку з літерами звичайного розміру ви не вчитаєте, тримаючи її на відстані шести футів від очей, але ви легко читаєте її з відстані один фут. Поки що чим ближче, тим краще. Але коли ви

наблизите книжку на дюйм від очей, то знову нічого не доберете. Тут уже йдеться про таке поняття, як заблизько, розумієте?

— Гм-м-м, — вимовив Девені.

— Або ще один приклад. Ваше праве плече міститься десь так за тридцять дюймів од правого вказівного пальця, і ви легко доторкнетесь правим вказівним пальцем до правого плеча. Правий лікоть лежить лише на половині відстані від кінчика правого вказівного пальця — за ординарною логікою його можна б досягти легше, а все ж таки правим пальцем до правого ліктя дотягтися ви не можете. Знову з'являється така категорія, як заблизько.

— Ви дозволите скористатися цими аналогіями в моїй розповіді? — попросив Девені.

— Безперечно. Я буду тільки радий. Я досить довго чекав на таку людину, як ви, що змогла б розповісти. До ваших послуг усе, що ви лише забажаєте. Настав нарешті час, коли нам потрібно, щоб світ зазирнув через наше плече. Там є що цікавого побачити.

(Мимоволі міс Феллоуз відчула, що захоплена його спокійною певністю. В ній відчувалася сила).

— Наскільки далеко маєте ви намір сягнути?

— На сорок тисяч років.

Міс Феллоуз з несподіванки перехопило дух.

Років?

У повітрі забриніло напруженістю. Люди за пультом управління майже не рухалися. Чоловік перед мікрофоном говорив у нього тихим розміреним голосом, короткими реченнями, які для міс Феллоуз нічого не означали.

Девені, перегнувшись через балконне поруччя й пильно вдивляючись, запитав:

— Ми щось побачимо, докторе Госкінз?

— Що? Ні. Нічого, аж поки закінчиться операція. Ми спостерігаємо непрямо, щось за принципом радара, лише замість емісії — мезони. За певних умов мезони повертаються назад. Частина відбивається, і відбите ми повинні аналізувати.

— Це важко сприймається.

Госкінз знову, як завжди, стримано всміхнувся.

— Результат п'ятдесяти років дослідницької роботи, сорок років перед моїм приходом у цю галузь. Так, це важко.

Людина перед мікрофоном підвела руку.

— Вже кілька тижнів, — сказав Госкінз, — як ми фіксуємо один об'єкт у далекому минулому; ми то зупиняємо, то продовжуємо дослід з поправками на свої власні переміщення в часі, пересвідчуємося, чи зможемо оперувати потоком часу з достатньою точністю. Тепер має вдатися.

Але чоло у нього блищало.

Едіт Феллоуз мимохіть встала зі стільця й опинилася біля балконного поруччя, однак внизу нічого не побачила.

Людина перед мікрофоном спокійно мовила:

— Увага!

Запала пауза, достатня для одного подиху, а тоді з кімнат лялькового будиночка слух різонув звук переляканого хлоп'ячого вереску. Жах! Моторошний жах!

Голова міс Феллоуз повернулася туди, звідки долинув крик. Йшлося про дитину! Вона забулася!

Госкінз ударив кулаком по поруччю й напруженим голосом, тремтячим від тріумфу, сказав:

— Вдалося!

Госкінз підштовхнув міс Феллоуз у спину, запрошуючи вниз короткими спіральними сходами. Він не озвався жодним словом.

Люди, що раніше сиділи за панеллю, тепер стояли купками, всміхалися, палили, дивилися на тих трьох, що зійшли на основний поверх. З боку лялькового будиночка долинало майже нечутне гудіння.

— Увійти в "Стасіс" зовсім не шкідливо, — звернувся Госкінз до Девені. — Я робив це тисячу разів. € якесь незвичне відчуття, але воно миттєве й нічого не означає.

Демонстративно, без зайвих слів, він пройшов крізь відчинені двері. Девені, силувано всміхаючись і помітно глибоко вдихнувши, подався слідом.

— Міс Феллоуз, прошу! — сказав Госкінз. Він нетерпляче поманив її зігнутим пальцем.

Міс Феллоуз кивнула і, ціпеніючи, пройшла крізь двері. Крізь неї прокотилася ніби якась хвиля, хвиля внутрішнього лоскоту.

Всередині приміщення все виглядало нормально. Стояв запах свіжої деревини лялькового будиночка, і... і... якось пахло землею.

Запала нарешті тиша — жодного голосу, але чувся сухий шурхіт ніг й ніби дряпання рукою по дереву, потім — тихий стогін.

— Звідки це? — занепокоєно запитала міс Феллоуз.

Чи цим дурним чоловікам байдуже?

Хлопчик був у спальні, принаймні в кімнаті, де стояло ліжко. Він стояв голий, його маленькі, вимащені грязюкою груди дихали надсадно. Десь із бушель болота і груба трава вкривали підлогу біля його голих брунатних ніг. Від нього тхнуло тванню й відгонило чимось смердючим.

Госкінз простежив за її враженим поглядом і мовив із серцем:

— Не вирвеш же хлопця з часу чистеньким, міс Феллоуз. Довелося заради безпеки разом з ним узяти трохи середовища. Чи ви воліли б, щоб він тут з'явився без ноги чи лише з половиною голови?

— Прошу вас! — урвала міс Феллоуз у нападі відрази. — Чи ми тут лише для того, щоб стояти? Бідолашна дитина налякана. І бруднюча, як мара.

Вона мала рацію. Дитина була вся в засохлому болоті та в лої, на стегні червоніла запалена подряпина.

Коли Госкінз наблизився, то хлопчик — на вигляд йому було ледь більше як три роки — низько пригнувся й швидко позадкував. Його верхня губа задерлася, і він вищирився з сичанням, неначе кіт. Госкінз блискавично схопив обидві руки хлопчика й, незважаючи на борсання і вереск, відірвав його від підлоги.

— Тепер потримайте його, — попросила міс Феллоуз. — Насамперед тепла ванна. Його слід вимити. У вас є ванна? Якщо є, то нехай принесуть, а ще на перший раз мені буде потрібна допомога, щоб його помити. Крім того, ради бога, нехай приберуть усе це болото та сміття.

Тепер вона віддавала розпорядження й чула себе напрочуд добре — у своїй стихії. А що вона була не спантеличений глядач, а нянечка при ділі, то подивилася на дитину знавецьким оком — і на якусь мить розгубилася й завагалася. Вона побачила, незважаючи на бруд і зойки, на дриґання руками та ногами, на марне борсання. Вона побачила хлопчика, як він є.

Зроду вона не бачила такого потворного хлопчика. Він був жахливо потворний, від деформованої голівки до викривлених ніжок.

Нарешті вона вимила хлопчика з допомогою трьох чоловіків, поки інші товклися навколо, намагаючись прибрати в кімнаті. Вона працювала мовчки і з таким відчуттям, ніби з неї поглумилися, роздратована невпинним борюканням і зойками хлопчика, а також тим, що на неї летіли бризки мильної води, а вона мусила все терпіти, ніби нічого тут не було принизливого.

Доктор Госкінз натякнув, що дитинча може виявитись не дуже гарним, але хто міг сподіватись, що воно аж таке потворне? А ще цей сморід від хлопця, що його ніяк не могли побороти ні вода, ні мило.

Її поривало тицьнути намиленого, отак як є, хлопця в руки Госкінзові й піти геть — стримувала лише фахова гордість. Та й, зрештою, вона

дала згоду працювати. І він ще, чого доброго, подивиться на неї отим своїм зневажливим поглядом, де читатиметься: то як, тільки гарненьких дітей, міс Феллоуз?

Госкінз стояв осторонь, незворушно спостерігаючи звіддалік. Коли ж перехоплював її погляд, то на його обличчі з'являлася легка усмішка, він ніби тішився її лютощами.

Міс Феллоуз поклала трішки почекати із звільненням. Вчинити отак саме тепер — лише принизити себе.

Згодом, коли хлопчик був уже досить рожевий і напахчений милом, вона відчула себе принаймні трохи краще. Його зойки перейшли у знеможене схлипування, він сторожко озирався, очі налякано й підозріло нипали по присутніх. Чиста шкіра лише підкреслювала його худесеньку голизну, коли він тремтів від холоду після купелі.

— Принесіть нічну сорочку для дитини! — гримнула міс Феллоуз.

Негайно з'явилася нічна сорочка. Скидалося на те, ніби все було готове, але тільки чекало на її розпорядження, ніби все навмисно полишили на неї, аби її випробувати.

Підійшов Девені, журналіст.

— Я потримаю його, міс, — запропонував він. — Вам самій не одягнути.

— Спасибі вам, — подякувала міс Феллоуз. І справді не обійшлося без боротьби, але сорочка зрештою опинилася де слід, а коли хлопчик спробував здерти її з себе, міс Феллоуз різко ляснула його по руці.

Хлопчик почервонів, проте не заплакав. Дивлячись на неї, він неоковирними пальчиками однієї руки повільно водив по фланелі сорочки, вивчаючи незвичну для себе річ.

Міс Феллоуз подумала з розпачем: гаразд, а що далі? Здавалося, що всі, навіть хлопчик, чекали на її дії із стримуваною цікавістю.

— Ви запаслися їжею? Молоком?

Еге ж, вони запаслися. Вкотили пересувний блок із холодильним відділенням, де знайшлося три кварти молока, з нагрівальним пристроєм та запасом тонізуючих засобів у вигляді вітамінних крапель, мідно-кобальтово-залізного сиропу та ще чогось, чим їй ніколи було цікавитись. Там була сила всіляких консервованих самонагрівних страв для малят.

Для початку вона скористалася молоком, простим молоком. За якихось десять секунд радарний пристрій нагрів його до заданої температури і, клацнувши, вимкнувся, а міс Феллоуз налила трошки в блюдце. В хлопчиковій дикості вона була переконана. Він не знатиме, як користуватися чашкою.

Міс Феллоуз кивнула хлопчикові й сказала:

— Пий! Пий! — Жестом вона ніби піднесла молоко до губів.

Хлопчик повів очима, але не поворухнувся.

Несподівано нянечка вдалася до рішучих заходів. Однією рукою вона взяла хлопчика за передпліччя, а другу вмочила в молоко. Провела молоком по губах так, що воно закапало по щоках і по стесаному підборіддю.

Хлопчик тоненько й голосно запищав, а потім язик його лизнув змочені губи. Міс Феллоуз відступила назад.

Хлопчик наблизився до блюдечка, нахилився над ним, потім блискавично глянув догори й назад, ніби сподіваючись ворога, що підкрадається, знову нахилився й пожадливо заходився по-котячому хлебтати. Чулося плямкання. Руками, щоб піднести блюдечко, він не користувався.

Міс Феллоуз не могла приховати тіні огиди, що промайнула по її обличчі.

Девені, мабуть, це зауважив.

— Няня знає, докторе Госкінз? — запитав він.

— Що знає? — вимогливо перепитала міс Феллоуз.

Девені завагався, однак Госкінз (знову той поблажливо-потішний вираз на його обличчі) сказав:

— Гаразд, скажіть їй.

— Ви, можливо, й не підозрюєте, міс, — звернувся Девені до міс Феллоуз, — що ви стали першою в історії людства цивілізованою жінкою, яка опікується неандертальським дитям.

Вона напустилася на Госкінза, відчуваючи щось на зразок тамованої розлюченості:

— Ви могли б мене попередити, докторе!

— Навіщо? Яка різниця?

— Ви казали — дитина!

— А це хіба не дитина? Ви коли-небудь мали щеня або кошеня? Що, вони ближчі до людини? Якби це було маля шимпанзе, то чи відчували б ви огиду? Ви няня, міс Феллоуз. У ваших документах записано три роки роботи у породільній палаті. Ви коли-небудь відмовлялися опікуватися немовлям-калікою?

Міс Феллоуз відчула, що втрачає позиції. Вона повторила, одначе далеко не так рішуче:

— Ви могли б попередити.

— І ви б відмовилися від місця? Гаразд, а тепер ви відмовляєтеся від нього? — Він спокійно дивився на неї, тимчасом як Девені спостерігав за нею з протилежного кутка кімнати, а неандертальська дитина, упоравшись із молоком і вилизавши блюдце, підвела мокре личко й дивилася на неї широко розплющеними очима.

Хлопчик показав на молоко і несподівано вибухнув короткою серією звуків, які він повторював знову й знову. Почуте складалося з горлових звуків і дуже складного прицмокування язиком.

— Боже мій, він розмовляє! — вражено сказала міс Феллоуз.

— Звичайно, — відгукнувся Госкінз. — Гомо неандерталіс насправді не є окремий вид, це швидше підвид гомо сапіенс. Чому б йому не розмовляти? Він, мабуть, просить ще молока.

Рука міс Феллоуз машинально потяглася до пляшки з молоком, але Госкінз піймав її за зап'ястя.

— Отже, міс Феллоуз, перш ніж ми рушимо далі — ви залишаєтесь на роботі?

Міс Феллоуз роздратовано вивільнила руку.

— Що, не дасте йому їсти, якщо я не залишуся? Я залишаюся з ним... для спроби. — Вона налила молока.

— Ми збираємося, міс Феллоуз, — сказав Госкінз, — залишити вас із хлопцем. Оце єдиний вхід у Першу Секцію "Стасіса". Двері ретельно замикаються та охороняються. Хочу, щоб ви навчилися користуватися замком, який, звичайно, буде зашифрований на ваші відбитки пальців, як це вже зроблено на мої. Простір угорі, — він подивився на відсутню стелю лялькового будиночка, — також під наглядом, і якщо тут станеться щось неналежне, то спрацює сигналізація.

— Хочете сказати, — обурено перебила міс Феллоуз, — що за мною підглядатимуть? — Вона раптом згадала, як сама розглядала ці приміщення з балкона.

— Ні-ні, — поважно заперечив Госкінз. — Ваша інтимність безперечно шануватиметься. Поле спостереження має вигляд чисто електронної символіки, і з нею матиме справу тільки комп'ютер. Отже, міс Феллоуз, ви залишаєтесь з ним на ніч, і лишатиметесь щоночі до подальших вказівок. На день вас підмінятимуть за розкладом, який ви вважатимете за зручніший. Скласти його ми доручаєм вам самій.

Міс Феллоуз здивовано розглянулася по ляльковому будиночку.

— Навіщо все це, докторе Госкінз? Хлопчик небезпечний?

— Справа в енергії, міс Феллоуз. З цих кімнат йому ніколи не можна дозволяти вийти. Ніколи. Ні на єдину мить. Незважаючи ні на які причини. Навіть заради порятунку його життя. Навіть заради порятунку вашого життя, міс Феллоуз. Зрозуміло?

Міс Феллоуз скинула вгору підборіддя.

— Я розумію накази, докторе Госкінз, а фах няні вчить ставити обов'язки вище від самозбереження.

— Добре. Якщо хтось буде потрібен, — завжди можете подати сигнал. — І чоловіки вийшли.

Міс Феллоуз повернулася до хлопчика. Він пильнував за нею, у блюдечку ще залишалося трохи молока. Вона терпляче намагалася показати йому, як піднімати блюдечко й підносити його до губів. Він опирався, але дозволяв доторкатися до себе без лементу.

Його налякані очі постійно пильнували за нею, не проминаючи найменшого непевного руху. І вона взялася заспокоювати його, якомога повільніше простягала руку до його волосся так, щоб він бачив кожен дюйм руху, бачив, що в ньому не криється нічого лихого.

І їй вдалося на якусь мить погладити його волосся.

— Я хочу навчити тебе вмиватися, — примовляла вона. — Як ти гадаєш? Ти навчишся?

Говорила вона повільно, лагідно: слів він, певна річ, не розуміє, та, може, на нього вплине заспокійлива інтонація.

Хлопчик знову щось мовив, прицмокуючи язиком.

— Дай мені свою руку, — попросила вона.

Вона простягнула руку, і хлопчик глянув на неї. Вона чекала з простягненою рукою. Хлопчикова ручка потяглася вперед до її руки.

— Так, добре, — похвалила вона.

Ручка наблизилася на дюйм від її руки, та враз хлопчика зрадила сміливість. Він відсмикнув руку.

— Добре, — спокійно вимовила міс Феллоуз, — згодом спробуємо знову. Хочеш сісти отут? — Вона погладила матрац на ліжку.

Години минали повільно, а успіхи були мізерні. Нічого вона не домоглася ні з туалетною кімнатою, ні з ліжком. Коли у хлопчика з'явилися непомильні ознаки сонливості, він ліг на голу підлогу, а потім хутко закотився під ліжко.

Вона нахилилася, щоб зазирнути туди, та їй назустріч блиснули його очі, і він заклацав язиком.

— Гаразд, — погодилася вона, — якщо так тобі безпечніше, то спи там.

Вона зачинила двері у спальню й лягла на розкладачку, поставлену для неї у найбільшій кімнаті. На її наполягання над розкладачкою нап'яли тимчасову запону. Вона подумала: тим дурним чоловікам доведеться поставити у кімнаті дзеркало, більшу складану шафу, а також окрему туалетну кабіну. Якщо вони хочуть, щоб я тут ночувала.

Заснути було нелегко. Вона весь час напружено дослухалася, чи не долинають з суміжної кімнати якісь звуки. Вийти він не міг, бо й як би він вийшов? Стінки надійні й досить високі. А що, коли дитина вміє дертися, як мавпа? Але ж Гонкінз сказав, що є спостережна апаратура, яка наглядає через стелю.

Раптом вона подумала: а може, він небезпечний? Фізично небезпечний?

Звичайно,Госкінз не міг цього не передбачити. Звичайно, він не залишив би її саму, якби...

Вона спробувала поглузувати з себе. Це ж лише три— або чотирирічна дитина. А от обрізати йому нігті їй же не пощастило! Ану ж він з нігтями і зубами накинеться на неї, коли вона засне...

Дихання її почастішало. Ох, смішно, а проте...

З болісною настороженістю вона прислухалася, й цього разу почула звуки.

Хлопчик плакав.

Не зойкав зі страху чи злості, не ревів і не верещав. Він плакав тихенько, і той плач був розпачливим схлипуванням самотньої-самотньої дитини.

І вперше міс Феллоуз подумала з докором сумління: біднесенький!

Звичайно ж, це дитина, і яке має значення форма голови? Це ж була дитина, і вона осиротіла так, як ще ніколи раніше не сиротіла жодна людина. Її позбавили не тільки батька та матері, а й усіх до неї подібних. Безжально вирваний зі свого часу, цей хлопчик був єдина на цілий світ істота свого виду. Остання. Єдина.

Вона відчула, як зростає до нього жалість, а з жалістю — й сором за свою безсердечність. Ретельно осмикнувши на ногах нічну сорочку (недоречно подумала: завтра треба принести купальний халат), вона встала з ліжка і пішла в хлопчикову кімнату.

— Хлопчику, — покликала вона пошепки, — хлопчику!

Вона хотіла було сягнути руками під ліжко, але подумала, що він може вкусити, і стрималася. Натомість увімкнула нічник і відсунула ліжко.

Сердешне хлоп'я скулилося в куточку, коліна підтягнуті до підбороддя, заплакані очі дивилися на неї сполохано.

При тьмяному освітленні його відразливість ніяк на неї не впливала.

— Бідолашний хлопчик, — примовляла вона, — бідолашний хлопчик. — Відчула, як він напружився, коли погладила його по волоссі, а потім обм'як. — Бідолашний хлопчик. Підеш на ручки?

Вона сіла біля нього на підлогу й почала повільно, ритмічно гладити його по волоссі, по щоці, по рученятку. Тихесенько заспівала повільну й лагідну колискову.

Почувши спів, він підвів голівку й задивився на її губи, ніби дивуючись звукам.

Поки хлопчик слухав, вона прихилила його ближче до себе. Поволі й лагідно натиснула збоку на його голівку, аж поки та не доторкнулася до її плеча. Просунула руку під стегенця і плавким, неквапливим рухом посадила його собі на коліна.

Вона все наспівувала, знову й знову повторюючи одну й ту саму нехитру пісеньку, погойдувала й заколисувала його.

Він перестав плакати, а через якийсь час розмірений муркіт його дихання показав, що він заснув.

З безмежною обережністю вона підсунула ліжечко назад до стіни і поклала хлопчика. Вкрила ковдрою й поглянула на нього. Його личко вві сні виглядало таким сумирним і дитинним. І не таке вже було й потворне. Далебі!

Вона почала виходити навшпиньки, а потім подумала: а якщо він прокинеться?

Повернулася назад, повагалася в нерішучості, зітхнула й лягла у ліжко до дитини.

Ліжко було для неї замалим. Їй було тісно й ніяково за браком запони, але тут ручка дитини заповзла у її руку, і в такій позі вона й заснула.

Вона прокинулася нажахана, мало не з вереском. Але, похопившись, лише закашлялася. Хлопчик дивився на неї широко розплющеними очима. Їй потрібно було трошки часу, щоб пригадати, як вона лягла з ним у ліжко, а тепер, не відриваючи погляду від його очей, вона повільно та обережно випростала ногу й опустила її на підлогу, потім другу.

З острахом зиркнула на відкриту стелю, потім напружила м'язи, щоб швиденько встати.

Але в цю мить куценькі хлопчикові пальчики потяглися вперед і торкнулися її губів. Він щось сказав.

Від доторку вона скривилася. В денному світлі хлопчик був нестерпно потворний.

Він заговорив знову. Розтулив рота, показував, ніби щось звідти вилітає.

Міс Феллоуз усе збагнула й запитала тремтячим голосом:

— Ти хочеш, щоб я заспівала?

Хлопчик не казав нічого, лише дивився на її рот.

І непевним, напруженим голосом міс Феллоуз завела пісеньку, яку вона співала вночі, а потворний хлопчик усміхнувся. Він незграбно

похитувався майже в такт мелодії, відтак в горлі в нього забулькотіло, що могло бути доісторичним попередником сміху.

Міс Феллоуз подумки зітхнула. Є в музиці чари, що тамують дике серце. Це могло б допомогти...

— Почекай-но, — сказала вона. — Дозволь мені дати собі лад. На одну хвилиночку. Потім я приготую тобі сніданок.

Вона прибралася швидко, постійно пам'ятаючи, що над нею немає стелі. Хлопчик залишався в ліжку і стежив за нею, коли вона з'являлася в полі його зору. Тоді вона посміхалася йому, і махала рукою. Аж ось він відповів на помах, і вона відчула, що це її приємно вразило.

— Хочеш вівсянки з молоком? — нарешті запитала вона.

Кухарювання зайняло якусь хвильку, після чого вона поманила його рукою.

Чи то він зрозумів жест, чи привабив його запах, міс Феллоуз не знала, але він покинув ліжко.

Вона спробувала навчити його користуватися ложкою, але він злякано відсахнувся. (Маю час, подумала вона). Обмежилася наукою підносити чашку своїми руками. Він зробив це досить незграбно й страшенно поналивав, але більшість їжі таки потрапила в шлунок.

Молоко цього разу вона подала у склянці, й хлопчик заскиглив: отвір був замалий, аби впхати у нього обличчя. Вона притримувала його руки, притискаючи їх до склянки, змушуючи нахиляти посудину і притуляти до губів.

Він знову порозливав, одначе більша частина молока знову потрапила в шлунок, а вона призвичаїлася, що її обхлюпують.

Туалетна кімната, на її подив і полегкість, завдала менше прикрощів. Він розумів, чого від нього хотіли.

Вона стала поплескувати його по голівці, примовляючи:

— Гарний хлопчик. Розумний хлопчик.

І на превелику втіху міс Феллоуз, хлопчик усміхався. Коли він усміхається, подумала вона, то виглядає цілком стерпно. Далебі!

Під обідню пору з'явилися панове з преси.

Вона тримала хлопчика на руках, а він полохливо тулився до неї, поки репортери крізь відчинені двері обстрілювали їх своїми камерами. Метушня налякала хлопчика, і він зайшовся плачем, але тільки хвилин за десять міс Феллоуз дозволили піти й віднести хлопчика в прилеглу кімнату.

Знову вона з'явилася — крешучи очима блискавиці, — вийшла з приміщення (вперше за вісімнадцять годин) й зачинила за собою двері.

— Гадаю, з вас досить. Мені ще доведеться помучитися, щоб його заспокоїти. Забирайтеся геть!

— Звичайно, звичайно, — сказав добродій з "Таймс Геральд". — Це справді неандерталець чи якась липа?

— Запевняю вас, — несподівано звідкілясь із-за тлуму почувся голос Госкінза, — що це ніяка не липа. Дитина — автентичний гомо неандерталенсіс.

— Це хлопчик чи дівчинка?

— Хлопчик, — коротко поінформувала міс Феллоуз.

— Мавпич, — уточнив джентльмен із "Ньюс". — Ось що нам показують. Мавпича. Як він поводиться, нянечко?

— Він поводиться так, як маленький хлопчик, — відрізала зачеплена за живе міс Феллоуз, — і ніякий він не мавпич. Його звати... Тімоті, Тіммі... І його поведінка цілком нормальна.

Ім'я Тімоті вона назвала зопалу. Перше, що спало їй на думку.

— Мавпич Тіммі, — сказав пан з "Ньюс", і, як виявилося згодом, під іменем Мавпич Тіммі дитина стала відомою світові.

Пан з "Глобуса" звернувся до Госкінза з запитанням:

— Док, що ви збираєтесь робити з мавпеням?

— Мій первісний намір здійснився, — знизав плечима Госкінз, — я довів, що його можна перенести у наш час. Проте антропологи, гадаю, будуть вельми зацікавлені, а також і фізіологи. Тут у нас, як-не-як, перебуває істота на межі становлення людини. Від неї можна багато дечого довідатися про нас самих і про наше походження.

— Скільки ви його триматимете?

— Доки потреба у площі не перевищить потреби в ньому. Напевно, довгенько.

Пан із "Ньюс" попросив:

— А ви не винесли б його сюди, щоб ми встановили субефірні камери і організували репортаж як годиться?

— Даруйте, але дитину не вільно пересувати поза межі "Стасіса".

— Власне, що таке "Стасіс"?

— А-а, — Госкінз дозволив собі одну зі своїх скупих посмішок. — Пояснення, панове, забрало б забагато часу. В межах "Стасіса" не існує часу в нашому розумінні. Оці приміщення лежать усередині невидимої бульбашки, яка, властиво, не належить до нашого Всесвіту. Саме тому стало можливим вилучити дитину з часу, як ми це й зробили.

— Стривайте! Хвилиночку! — невдоволено урвав добродій з "Ньюс". — Що ви нам очі замилюєте? Нянька ж ходить у приміщення й назад!

— Те саме зможе кожен із вас, — діловим тоном відповів Госкінз. — В цьому разі переміщення відбувається паралельно до часового силового поля, а це не викликає значного приросту або витрати енергії. Дитину, одначе, взяли з далекого минулого. Вона переміщувалася, перетинаючи часове силове поле, і одержала часовий потенціал. Переміщення її у Всесвіт і в сучасність вимагало б енергії, достатньої, щоб спалити всі лінії електропередач у регіоні, і, напевно, щоб цілком позбавити енергії місто Вашінгтон. Сміття, внесене з ним у приміщення, ми мусимо тримати всередині і будемо виносити жменьками.

Кореспонденти діловито нотували слова Госкінза. Розуміти вони не розуміли і були певні, що й читачі не багато втнуть, але звучало все по-науковому й тому цінувалося.

— Ви зможете, — запитав добродій з "Таймс Геральд", — сьогодні ввечері взяти участь у інтерв'ю, що передаватиметься по всіх каналах?

— Гадаю, що так, — одразу ж погодився Госкінз, і всі вони подалися геть.

Міс Феллоуз дивилася їм услід. Про "Стасіс" та часове силове поле вона втямила стільки ж, скільки й журналісти, але добре, що спромоглась і на стільки. Ув'язнення Тіммі (вона спіймала себе на тому, що думає про хлопчика як про Тіммі) було реальне, а не з примхи Госкінза. Певно, він взагалі вже не покине "Стасіса", ніколи.

Бідолашне дитинча. Бідолашна дитина.

Вона раптом згадала, що він плаче, і поспішила заспокоїти його.

Міс Феллоуз не мала змоги побачити Госкінза по телебаченню, і хоча інтерв'ю передавалося у всі закутки світу, навіть на Місячну станцію, воно не проникло в помешкання, де перебували міс Феллоуз та потворний хлопчик.

Але Госкінз, розпромінений і радісний, завітав наступного ранку.

— Як інтерв'ю, успішно? — запитала міс Феллоуз.

— Надзвичайно успішно. А як... Тіммі?

Міс Феллоуз стало приємно, що він скористався цим іменем.

— Цілком добре. Вийди-но сюди, Тіммі, цей добрий джентльмен тебе не скривдить.

Одначе Тіммі ховався в іншій кімнаті, лише з-за одвірка з'являвся його скуйовджений чубчик, а часом і краєчок ока.

— Далебі, — сказала міс Феллоуз, — він дивовижно до всього звикає. Розумненький хлопчик.

— Вас це дивує?

Вона якусь мить вагалася, а потім сказала:

— Так, дивує. Мабуть, я вважала його за людиноподібну мавпу.

— Гаразд, мавпа чи ні, але він зробив для нас вельми багато. Він висунув "Стасіс Інкорпорейтід" у знаменитості. Ми вийшли в світ, міс Феллоуз! — Було помітно, що Госкінз відчував потребу з кимось поділитися своїм тріумфом, нехай навіть із міс Феллоуз.

— Он як! — підтримала вона розмову.

— Десять років, — сказав він, встромляючи руки в кишені, — ми обходилися мізерними коштами, вижебруючи фонди по одному пенні звідки лише могли. Нам довелося все підприємство поставити на карту заради ефектного виходу на сцену. Пан або пропав! І коли я кажу "все підприємство", то не жартую. У спробу перенести неандертальця ми вклали останній цент, який змогли позичити чи вкрасти, а деякі з них були таки вкрадені — з фондів на інші проекти, використані тут без дозволу. Якби нам з цим проектом не поталанило, то був би мені кінець.

— Тому тут немає стелі? — раптом запитала міс Феллоуз.

— Як? — Госкінз глянув догори.

— Бракувало грошей на стелю?

— А! Ну, то була не єдина причина. Ми не могли наперед точно знати вік неандертальця. Розвідка крізь час не дуже виразна, і він міг виявитись дужим і диким. Могло статися так, що нам довелося б спілкуватися з ним на відстані, як із звіром у клітці.

— А оскільки так не сталося, то, гадаю, тепер можна зробити стелю.

— Тепер так. Тепер у нас доволі грошей. Фонди обіцяли з різних джерел. Все це чудово, міс Феллоуз. — Його широке обличчя не переставало сяяти усміхом, а коли він виходив, то, здавалося, навіть його спина всміхалася.

Міс Феллоуз подумала: "Він досить мила людина, коли стає сам собою й забуває напускати на себе вчений вигляд". Якусь хвилину порозмірковувала, чи він одружений, але потім збентежено відкинула ті роздуми.

— Тіммі, — покликала вона, — ходи сюди, Тіммі.

За минулі місяці міс Феллоуз відчула, що стала невід'ємною частиною "Стасіс Інкорпорейтід". Їй дали окремий кабінетик з іменною табличкою на дверях, кабінетик зовсім близько від лялькового будиночка (як вона не переставала називати "Стасіс" —бульбашку Тіммі). Її платню істотно підвищили. В ляльковому будиночку зробили стелю, умеблювання детально продумали і поліпшили, додали ще одну туалетну кімнату, — ще й виділили їй помешкання на території закладу, і в разі потреби вона не залишалася на ніч з Тіммі. Між ляльковим будиночком та її квартирою проклади прямий відеозв'язок, і Тіммі навчився ним користуватися.

Міс Феллоуз звикла до Тіммі. Вона навіть менше зважала на його потворність. Одного разу спіймала себе на тому, що дивилася надворі на звичайного хлопчика і виявила щось гулясте й непривабливе в його високому чолі та випнутому підборідді. Їй довелося навіть докласти зусилля, щоб розвіяти ману.

Набагато приємніше було звикнути до принагідних візитів Госкінза. Скидалося на те, що він деколи шукав утечі від своєї дедалі морочливішої ролі керівника "Стасіс Інк." і що в нього з'явилася сентиментальна зацікавленість дитиною, з якої все почалося, проте міс Феллоуз здавалося, що йому подобалося ще й спілкуватися з нею.

(Дещо вона довідалася і про Госкінза. Він винайшов метод аналізу відбитого минулопроникного мезонного променя, він винайшов спосіб, як нарощувати "Стасіс"; його стриманість була лише намаганням приховати лагідну вдачу, і, о так, він був одружений).

До чого міс Феллоуз не могла звикнути, то це до своєї участі в наукових експериментах. Попри всі її зусилля доходило до сварок з фізіологами.

Одного разу зайшов Госкінз і застав її охопленою нестримною жадобою вбивства. Вони не мали права, вони не мали права... Якщо навіть неандерталець, то він усе ж таки не тварина.

Засліплена люттю, вона дивилася вслід фізіологам, дивилася крізь відчинені двері і прислухалася до схлипувань Тіммі, коли це зауважила, що перед нею стоїть Госкінз. Він так стояв уже, мабуть, кілька хвилин.

— Можна зайти? — запитав він.

Вона рвучко кивнула головою й заквапилася до Тіммі, який одразу притулився до неї, обхопивши її своїми все ще худенькими, такими худенькими кривими ноженятами.

Глянувши на дитинча, Госкінз похмуро зауважив:

— У нього дуже нещасний вигляд.

— Це не від нього залежить, — сказала міс Феллоуз. — У хлопця тепер щоднини беруть кров на аналіз і проводять зондування. Його тримають на штучній дієті, якої я не давала б свиням.

— Таке заборонено випробовувати на людині, розумієте?

— І вони не сміють випробовувати на Тіммі. Докторе Госкінз, я наполягаю! Ви казали мені, що саме прихід Тіммі спричинився до розквіту "Стасіс Інкорпорейтід". Якщо у вас є хоч краплина вдячності, то ви повинні відігнати їх від бідолашки, принаймні до того часу, поки він не підросте, щоб розуміти хоч трішечки більше. Після їхніх злощасних відвідин йому сняться кошмари, він не може спати. Отже, я попереджую вас, — раптом у ній знову закипіла лють, — я не пущу їх більше на поріг!

(Вона усвідомлювала, що переходить на крик, але не могла стриматися).

— Я знаю, що він неандерталець, — провадила вона спокійніше, — але ми багато дечого в неандертальцях недооцінюємо. Я читала про них. У них була власна культура. Деякі великі винаходи цивілізації з'явилися за неандертальців. Приручення тварин, наприклад, колесо, різні способи обробки каменю. У них були навіть духовні потреби. Своїх мертвих вони ховали, і разом з небіжчиком клали його майно, показуючи тим, що вірять у потойбічне життя. А це вже розглядається як винахід релігії. Чи цього не досить, щоб Тіммі мав право на людське ставлення?

Вона лагідно поплескала хлопчика по задку й послала в кімнату гратися. Коли двері відчинилися, Госкінз стримано усміхнувся: у кімнаті були іграшки.

— Бідна дитина заслужила на іграшки, — сказала міс Феллоуз, виправдовуючись. — Це все, що в нього є, і він заробив їх тим, чого він зазнав.

— Ні-ні! Я не маю нічого проти, запевняю вас. Я просто подумав, як ви змінилися від того першого дня, коли ви на мене розгнівалися за те, що я вам підсунув неандертальця.

— Сподіваюся, що я не... — тихо проказала міс Феллоуз і знічено замовкла.

— Як ви гадаєте, міс Феллоуз, — змінив тему Госкінз, — скільки йому років?

— Не можу сказати, бо нам невідомо, як неандертальці розвиваються, — відповіла вона. — Судячи з росту, йому мало б бути лише три роки, але неандертальці взагалі низькорослі, а через усі ті тортури, яким його піддають, він, можливо, зовсім не росте. Однак з того, як він опановує мову, я сказала б, що йому далеко за чотири.

— Справді? У звітах я нічого не зауважив про мову.

— Крім мене, він ні з ким не буде розмовляти. Принаймні тепер. Він жахливо боїться чужих, і не дивно. Але він може попросити щось попоїсти, може пояснити все, що він хоче, і розуміє майже все, що я кажу. Звичайно, — вона пильно глянула на Госкінза, намагаючись угадати, чи слушно вибрала хвилинку, — його розвиток може спинитися.

— Чому?

— Бо кожній дитині потрібне стимулювання, а ця живе в самотньому ув'язненні. Я роблю що можу, але я з ним не повсякчас, і я не заміняю всього, що йому потрібно. Я маю на увазі, докторе Госкінз, що йому потрібен ще один хлопчик, щоб гратися.

Госкінз поважно кивнув:

— На жаль, він один такий, правда? Бідолашна дитина!

На душі в міс Феллоуз одразу ж потеплішало.

— Ви любите Тіммі, чи не так? — запитала вона.

Стало приємно, що хтось поділяє твої почуття.

— Ну звісно! — відповів Госкінз, забувши про свою маску. Вона змогла прочитати в його очах втому.

І міс Феллоуз відступилася від наміру негайно проштовхнути свій план.

— У вас дуже стомлений вигляд, докторе Госкінз, — із щирою стурбованістю зауважила вона.

— Справді, міс Феллоуз? Тоді треба потренуватися, щоб виглядати бадьоріше.

— Гадаю, що "Стасіс Інкорпорейтід" дуже завантажений, і вам перепадає чимало роботи.

— Ви вгадали, — Госкінз знизав плечима. — Ми, міс Феллоуз, однаковою мірою займаємося і тваринами, і рослинами, і мінералами. До речі, я підозрюю, що ви ще не бачили нашої експозиції.

— Правду кажучи, не бачила... Але не тому, що мені не цікаво. Просто я була дуже заклопотана.

— Гаразд, але ж тепер справ у вас не так багато, — сказав він з раптовою рішучістю. — Завтра я зайду за вами об одинадцятій і влаштую вам персональну екскурсію. Як ви на це?

— Мені дуже хотілося б, — вона щасливо всміхнулася.

Він уклонився, посміхнувся у відповідь і вийшов.

Решту дня у перервах між справами міс Феллоуз мугикала собі під ніс. Справді — так думати, звичайно, смішно — але справді, це було майже схоже на побачення.

Назавтра він прийшов точно на призначену годину, усміхнений і ґречний. Вона поміняла свій одяг няні на сукню. Доволі, будьте певні, традиційного крою, але вона вже роками не відчувала себе так жіночно.

Із статечною церемонією він зробив їй комплімент, і вона прийняла його з такою ж церемонною тактовністю. Бездоганна прелюдія, подумала вона. А потім думка сягнула далі: прелюдія до чого?

Цю думку вона відкинула, поспішивши попрощатися з Тіммі й запевнивши його, що незабаром повернеться. Перевірила, чи знає він, що і де лежить на обід.

Госкінз повів її в нове крило, куди вона ще ніколи не заходила. Там усе ще відчувався запах новобудови, а далекі приглушені звуки свідчили, що крило добудовують далі.

— Тварини, рослини й мінерали, — повторив Госкінз свої вчорашні слова. — Тварини отам, це наші найефектніші експонати.

Приміщення було поділене на багато кімнатчин, кожна з них — окрема бульбашка "Стасіса". Госкінз підвів міс Феллоуз до однієї з кімнатчин, і вона заглянула всередину. Те, що вона побачила, спочатку здалося їй лускатим, хвостатим курчам. Перебираючи двома тоненькими ніжками, воно бігало від стіни до стіни, а його витончена, схожа на пташину голівка, увінчана кістяним кілем, схожим на півнячий гребінь, позиркувала на всі боки. Лапки на маленьких передніх кінцівках безупинно згиналися і розгиналися.

— Це наш динозавр, — сказав Госкінз. — Він у нас уже кілька місяців. Ще не знаю, коли ми зможемо відпустити його.

— Динозавр?

— Ви сподівалися побачити велетня?

— Хтось, може, й сподівався б, — у неї на щоках з'явилися ямочки. — Я знаю, що деякі з них малі.

— Повірте, ми хотіли тільки малого. Загалом його досліджують, але тепер, здається, у дослідників вікно. Вони відкрили кілька цікавих явищ. Наприклад, він не зовсім холоднокровна тварина. У нього є недосконалий механізм, щоб підтримувати внутрішню температуру вищу, ніж у навколишньому середовищі. На жаль, це самець. Відтоді як ми перемістили його, ми постійно намагаємося зафіксувати ще самицю, однак поки що марно.

— Чому самицю?

— Для того, — він глузливо подивився на неї, — щоб мати престижний шанс розжитися заплідненими яйцями та динозаврятами.

— Ах, звичайно ж.

Він повів її у секцію трилобітів.

— Це професор Дуейн з Вашінгтонського університету, — сказав він. — Хімік-ядерник. Як я пригадую, він міряє ізотопне співвідношення кисню у воді.

— Навіщо?

— Це первісна вода, віком принаймні півмільярда років. Співвідношення ізотопів свідчить про температуру океану за тих часів. Дуейн якраз трилобітами не цікавиться, проте інші здебільшого займаються розтинами. Їм поталанило, бо вони приносять із собою лише скальпелі та мікроскопи. А Дуейнові щоразу перед експериментами доводиться встановлювати мас-спектрограф.

— Чому так? Хіба він не може...

— Ні, не може. Він нічого не може винести з приміщення, і нічим тут не зарадиш.

Там були також взірці первісної флори та уламки гірських порід. Тобто рослини й мінерали. І кожен взірець мав свого дослідника. Все схоже було на музей, музей воскреслих експонатів, який став дуже активним дослідницьким центром.

— І вам доводиться всім цим керувати, докторе Госкінз!

— Лише побічно, міс Феллоуз. У мене, дякувати богові, є підлеглі. Мої власні інтереси обмежуються суто теоретичними аспектами: природа часу, методи міжчасового мезонного пошуку тощо. Я все це віддав би за метод пошуку об'єктів, ближчих до нас за часом ніж десять тисяч років. Якби ми змогли дістатися в історичну добу...

Його урвало якесь сум'яття біля однієї з відлеглих кабін. Чийсь роздратований дискант уривався на крик. Госкінз нахмурився, квапливо пробурмотів: "Вибачте!" — і поспішив туди.

Міс Феллоуз якомога швидше, хоч і не бігцем, подалася за ним.

Розчервонілий літній чоловік з рідкуватою борідкою говорив:

— Я повинен довести до кінця життєво важливі аспекти мого дослідження. Вам це не зрозуміло?

Технік з вишитою монограмою "СІ" ("Стасіс Інк.") на лабораторній спецівці доповів:

— Докторе Госкінз, з самого початку з професором Адемевським було домовлено, що експонат може перебувати тут лише два тижні.

— Тоді я не міг знати, скільки часу піде на дослідження. Я не пророк, — гарячково доводив Адемевський.

— Ви розумієте, професоре, — сказав доктор Госкінз, — у нас обмежена площа, ми змушені дбати про оборот зразків. Цей уламок халкопіриту повинен повернутися на своє місце. Інші люди чекають на своє замовлення.

— Тоді чому не дозволяють забрати його з собою? Дайте мені винести.

— Ви ж знаєте — виносити заборонено.

— Шматок халкопіриту? Мізерний п'ятикілограмовий шматок? Чому?

— Ми не можемо дозволити собі витрат енергії, — безцеремонно відповів Госкінз. — Вам це відомо.

— Докторе Госкінз, — втрутився технік, — річ у тім, що він усупереч правилам намагався винести мінерал, а я, не знаючи, що професор всередині, ледь не проколов "Стасіс".

Запала коротка пауза, відтак доктор Госкінз з холодною офіційністю звернувся до дослідника:

— Це справді так, професоре?

Професор Адемевський кашлянув.

— Я не вбачав жодної шкоди...

Госкінз узявся за ручку на линві, що на відстані простягнутої руки висіла зовні кабіни із злощасною породою. Він потяг за ручку.

Міс Феллоуз, яка через віконечко розглядала зовсім непоказний шмат породи, що викликав такий диспут, перехопило подих, коли на її очах за породою тільки блиснуло.

У кімнатці мовби нічого й не було.

— Професоре, — звернувся Госкінз, — ваш дозвіл на проведення досліджень у "Стасісі" буде скасовано без права поновлення. Мені дуже шкода.

— Але ж постривайте...

— Мені дуже шкода. Ви порушили одне з найсуворіших правил.

— Я поскаржуся в Міжнародну Асоціацію...

— Можете скаржитися. Переконаєтеся, що в таких, як цей, випадках сперечатися зі мною безнадійно.

Глухий до професорових протестів, Госкінз демонстративно відвернувся і (все ще блідий спересердя) запропонував міс Феллоуз:

— Ви не відмовитеся зі мною пообідати, міс Феллоуз?

У кафетерії Госкінз завів її до маленької ніші для адміністрації. З природною невимушеністю він вітався з присутніми й відрекомендовував їм міс Феллоуз, а сама вона почувалася до сліз ніяково.

Що вони можуть подумати, крутилося їй у голові, й вона з усієї сили намагалася прибрати ділової міни.

— У вас часто трапляються такі прикрощі, докторе Госкінз? — запитала вона. — Я маю на увазі, як із тим професором. — Вона взяла виделку й заходилася їсти.

— Ні, — з притиском відповів Госкінз, — уперше. Мені, звичайно, завжди доводиться переконувати людей не брати зразків, але це вперше хтось намагався справді забрати.

— Пригадую, ви якось розповідали про пов'язані з цим витрати енергії.

— Саме так. Звичайно, такі речі ми намагаємося передбачати. Несподіванки траплятимуться, й тому в нас є спеціальні джерела енергії, щоб компенсувати випадковий виніс із "Стасіса", але це аж ніяк не означає, що ми аж дуже хочемо, щоб за півсекунди було витрачено річну потребу енергії або щоб наші плани розвитку відсунулися на кілька років. А крім того, уявіть собі: професор у кімнаті, а "Стасіс" збираються проколоти!

— І що б з ним сталося, якби прокололи?

— Ми проводили експерименти з предметами та з мишами — вони зникали. Очевидно, перемістилися в минуле, віднесені, так би мовити, тягою об'єктів, які поверталися у свій природний час. Ось чому всередині "Стасіса" об'єкти, що не підлягають переміщенню, ми змушені, так би мовити, заякорювати, а це складна операція. Професор не був "заякорений", і він повернувся б до пліоцену в той момент, з якого ми вилучили мінерал — плюс, звичайно, два тижні перебування в сучасності.

— Це було б жахливо!

— Не стосовно професора, запевняю вас. Якщо він такий дурний, що зважився на свій вчинок, то так йому й треба. Але уявіть собі реакцію публіки, коли б про цей факт довідалися. Єдиною на світі темою на

язиках у всіх стала б пов'язана з нашою роботою небезпека, і тоді все фінансування ляснуло б — ось так! — Він ляснув пальцями й почав похмуро длубатися в тарілці.

— А ви не могли б повернути його назад? — запитала міс Феллоуз. — Так само, як ви спочатку добули мінерал?

— Ні, бо коли об'єкт спроваджується, то втрачається первинна фіксація, якщо ми заздалегідь не плануємо його зберегти, а зберігати цього разу не було потреби. Та її ніколи й не поставало. Щоб знайти професора, треба б відновити первинний напрямок пошуку, а це все одно що в океанській безодні спіймати на гачок якусь конкретну рибину. Боже мій, коли я подумаю про заходи безпеки проти нещасних випадків, то просто божеволію! Нам доводиться обладнувати кожен окремий блок "Стасіса" окремим прокольним пристроєм... Доводиться, бо кожен блок має свою власну фіксацію і повинен ліквідовуватись незалежно. Справа, одначе, в тім, що жоден з прокольних пристроїв не повинен спрацьовувати до останньої хвилини. До того ж ми свідомо блокуємо задіювання пристрою будь-яким іншим способом, аніж тягою через линву, завбачливо виведену за межі "Стасіса". Механічний хід тяги великий, потрібне значне фізичне зусилля — таке само собою випадково не спрацює.

— Скажіть, — запитала міс Феллоуз, — а переміщення чогось у часі туди й назад... не змінює історії?

— Теоретично може змінити. — Госкінз знизав плечима. — Але практично, за винятком надзвичайних випадків, — ні. Ми із "Стасіса" постійно щось виносимо. Молекули повітря. Бактерії. Порох. Близько десяти відсотків енергії у нас витрачається на компенсацію таких мікровтрат. Але навіть переміщення в часі великих об'єктів викликає лише розсіювані зміни. Візьміть той халкопірит з пліоцену. Через його двотижневу відсутність якась комаха не знайде притулку і загине. Це може потягти за собою цілу низку змін, одначе розрахунки фірми "Стасіс" показують, що ця низка належить до конвергентних. Кількісна

характеристика змін з часом зменшується, а потім все повертається до первинного стану.

— Це означає, що дійсність сама себе гоїть?

— Якщо можна так сказати. Вилучіть із часу людину або спровадьте її у минуле, і ви створите помітнішу прогалину. Якщо це незначна особа, то прогалина затягнеться. Звичайно, нам щодня пише сила людей з проханням перенести в сучасність Авраама Лінкольна, або Магомета, або Леніна. Цього вже, звичайно, робити не вільно. Навіть коли б ми їх відшукали, то зміна дійсності після переміщення одного з творців історії була б занадто великою, щоб її компенсувати. Є методи розрахунку критичних змін, і ми уникаємо навіть наближатися до їхньої межі.

— В такому разі Тіммі... — почала міс Феллоуз.

— Ні, в цьому плані з ним жодної проблеми. Реальності ніщо не загрожує. Проте... — Він кинув на неї короткий, але пильний погляд, а потім вів далі: — Проте не хвилюйтеся. Вчора ви казали, що Тіммі потрібне товариство?

— Так, — міс Феллоуз радісно посміхнулася. — Я не думала, що ви надасте цьому значення.

— Звичайно, надав. Мені подобається дитина. Я високо ціную ваші почуття до неї, і я чекав слушної нагоди, щоб вам дещо пояснити. Тепер саме час. Ви бачили нашу роботу, у вас є вже деяке уявлення про пов'язані з нею труднощі, отже, ви розумієте, чому при нашому щирому бажанні ми не можемо забезпечити Тіммі товариством.

— Не можете? — враз засмутилася міс Феллоуз.

— Але ж я, власне, пояснював. Ми, мабуть, не зможемо, якщо нам неймовірно не поталанить, знайти ще одного неандертальця його віку. А

якби й змогли, то негоже помножувати ризик перебуванням у "Стасісі" ще однієї людської істоти.

Міс Феллоуз відклала ложечку й заходилася енергійно заперечувати:

— Докторе Госкінз, я ж зовсім не те мала на увазі. Я не хочу, щоб ви перенесли в сучасність ще одного неандертальця. Я знаю, що це неможливо. Але ж цілком можливо привести ще одну дитину, щоб вона гралася з Тіммі.

Госкінз глянув на неї здивовано.

— Людську дитину?

— Ще одну дитину, — сказала міс Феллоуз уже зовсім вороже. — Тіммі — людина.

— Мені таке б і не приснилося.

— Чому? Чом би й ні? Що в цьому визначенні неправильне? Ви перемістили дитину з часу й зробили її довічним в'язнем. Ви нічого їй не завинили? Докторе Госкінз, якщо на цьому світі у хлопчика є батько з будь-якого погляду, крім біологічного, то це тільки ви. Чому ви не можете зробити для нього такої дрібнички?

— Я його батько? — перепитав Госкінз. Він трохи непевно звівся на ноги. — Міс Феллоуз, якщо ви не заперечуєте, я вас проведу.

Назад до лялькового будиночка вони поверталися в цілковитій мовчанці, якої жоден з них не порушив.

Минуло багато часу, перш ніж вона побачилася з Госкінзом знову, якщо не брати до уваги побіжних обмінів поглядами. Деколи вона

шкодувала про це, однак іншим разом, коли на Тіммі більше ніж звичайно находив пригнічений настрій або коли він, не озиваючись ні звуком, цілі години дивився у вікно, звідки майже нічого не було видно, вона в нападі злості думала: "Дурень несусвітний!"

Мова Тіммі що не день, то ставала кращою й доладнішою. Він не позбувся остаточно легкої шепелявості, що, як на міс Феллоуз, звучала досить мило. У хвилини збудження він знову переходив на приклацування, але такі хвилини випадали дедалі рідше. Він, мабуть, забував про своє життя до переходу в сучасність — лише сни нагадували йому про це.

В міру того як він ставав більшеньким, цікавість фізіологів до нього гасла, натомість психологів — зростала. Міс Феллоуз сказала б, що нову групу вона недолюблювала навіть більше, ніж попередню. Зникли шприци, ін'єкції та аналізи рідин, спеціальні дієти. Однак тепер Тіммі примушували долати перепони, щоб отримати їжу і воду. Йому доводилося підіймати щити, пересувати балки, п'ястися до мотузок. А легенькі електричні розряди викликали його плач і доводили міс Феллоуз до розпачу.

Вона не хотіла скаржитися Госкінзові, уникала ходити до нього, бо щоразу на згадку про нього їй ввижалося його обличчя під час останньої розмови за обіднім столом. На очі їй наверталися сльози, і вона думала: "Дурень, дурень несусвітний!"

Та ось одного дня несподівано почувся голос Госкінза, що викликав її з лялькового будиночка.

Вона неквапом вийшла, пригладжуючи свій халат няні, потім спантеличено зупинилася, побачивши перед собою бліду жінку — струнку, середнього росту. Біляве волосся та білий колір шкіри надавали жінці тендітності. Позад неї, вчепившись у спідницю, стояла кругловида чотирирічна дитина з великими очима.

— Люба моя, — сказав Госкінз, — познайомся з міс Феллоуз — нянею, що опікується хлопчиком. Міс Феллоуз — це моя дружина.

(Його дружина? Міс Феллоуз уявляла її зовсім не такою. Зрештою, чом би й ні? Така людина, як Госкінз, вибере собі щось тендітне, щоб вирізнятися на його тлі. Якби він справді був такий, яким хотів здаватися...)

— Добрий день, місіс Госкінз, — витиснула вона з себе вітання. — Це ваш... ваш хлопчик?

Ото сюрприз! Вона уявляла собі Госкінза як чоловіка, але не як батька, крім, звичайно... Вона раптом перехопила поважний Госкінзів погляд і спалахнула.

— Так, — відповів Госкінз, — це мій синок Джеррі. Джеррі, привітайся з міс Феллоуз.

(Чи він справді ледь-ледь наголосив на слові "це"? Він хотів тим самим сказати, що це його син, а не...)

Джеррі глибше заховався у складки маминої спідниці й пробурмотів:

— Добридень!

Очі місіс Госкінз зазирали через плечі міс Феллоуз, нишпорячи по кімнаті й щось там вишукуючи.

— Гаразд, зайдімо всередину, — запропонував Госкінз. — Ходи, люба моя, — на порозі невеличке неприємне відчуття, але воно відразу ж проходить.

— Ви хочете, щоб Джеррі також зайшов? — запитала міс Феллоуз.

— Звичайно. Він буде бавитися з Тіммі. Ви ж казали, що Тіммі потрібен товариш для ігор. Чи ви забули?

— Але ж... — Її погляд виказував величезний подив. — Ваш хлопчик?

— А чий же? — роздратовано сказав він. — Чи це не те, чого ви хотіли? Заходь, люба моя, заходь.

Місіс Госкінз з видимим зусиллям узяла Джеррі на руки і, вагаючись, переступила поріг. Джеррі зіщулився — відчуття йому не сподобалося.

— Та істота тут? — тонким голосом запитала місіс Госкінз. — Я не бачу її.

— Тіммі, вийди сюди, — покликала міс Феллоуз.

Тіммі визирнув з-за одвірка, дивлячись на хлопчика, який прийшов до нього в гості. М'язи на руках у місіс Госкінз помітно напружилися.

— Джералде, — звернулася вона до свого чоловіка, — ти певний, що це безпечно?

— Якщо ви питаєтеся, чи безпечний Тіммі, — одразу відповіла міс Феллоуз, — то я вам скажу: звичайно, так. Він чемний хлопчик.

— Але ж він д-дикун!

(Газетні історії про мавпича!) Міс Феллоуз рішуче заперечила:

— Він не дикун. Він спокійний і розумний, наскільки може бути спокійною й розумною будь-яка дитина у п'ять з половиною років. Це так шляхетно з вашого боку, місіс Госкінз, що ви погодилися дозволити вашому хлопчикові побавитися з Тіммі. Будь ласка, нічого не бійтеся.

— Я не цілком певна, — почала гарячкувати місіс Госкінз, — що я погоджуюся.

— Люба, ми з тобою про все домовилися, — втрутився Госкінз. — Не починаймо нової суперечки. Опусти Джеррі на підлогу.

Місіс Госкінз опустила сина, і той притулився до неї спиною, дивлячися в очі, які своєю чергою дивилися на нього із суміжної кімнати.

— Ходи-но сюди, Тіммі, — покликала міс Феллоуз, — не бійся.

Тіммі поволі зайшов у кімнату. Госкінз нахилився, щоб відірвати пальчики Джеррі від маминої спідниці.

— Відступи назад, люба моя, не заважай дітям.

Хлопчики дивилися один на одного. Джеррі, хоч і молодший, був на дюйм вищий, і проти його рівної постави та доладно посадженої голівки гротескність Тіммі раптом впала у вічі так само виразно, як і в перші дні.

Губи міс Феллоуз затремтіли.

Дитячим дискантиком перший озвався маленький неандерталець:

— Як тебе звати? — І Тіммі несподівано подався личком уперед, ніби хотів ближче приглянутися до незнайомця.

Наляканий Джеррі відповів енергійним штурханом, від якого Тіммі беркицьнувся. Обидва зайшлися голосним ревом, і місіс Госкінз підхопила свою дитину, а міс Феллоуз і собі, вся червона від стримуваного гніву, взяла на руки Тіммі й стала його заспокоювати.

— Вони просто органічно не сприймають одне одного, — сказала місіс Госкінз.

— Не більше органічно, — втомлено заперечив її чоловік, — ніж будь-які двоє незнайомих дітей не сприймають одне одного. А тепер опусти Джеррі і дай йому звикнути до обстановки. Найкраще нам піти звідси. Міс Феллоуз згодом може привести Джеррі в мій кабінет, а я відправлю його додому.

Наступну годину діти провели, ні на мить не відриваючи настороженого погляду один з одного. Джеррі плакав за мамою і бив міс Феллоуз, нарешті дав уговкати себе карамелькою. Тіммі смоктав другу карамельку, а наприкінці години міс Феллоуз пощастило забавити їх одним набором кубиків на двох, хоч вони сиділи в різних кутках кімнати.

Коли вона відводила Джеррі, то відчувала майже слізну вдячність до Госкінза.

Вона шукала способу висловити цю вдячність, але його суха офіційність подіяла мов холодний душ. Може, він не міг подарувати, що його змусили відчути себе нечулим батьком. І те, що він привів свого сина, була саме спроба показати, що він і ласкавий батько для Тіммі, і водночас зовсім йому не батько. І те, і друге заразом.

Отже, все, на що вона спромоглася, було:

— Дякую. Дуже вам дякую.

А все, на що спромігся він, було:

— Прошу. Нема за що.

Потім усе ввійшло в звичку. Двічі на тиждень Джеррі приводили на годину побавитися, згодом ігри продовжили до двох годин. Діти познайомилися, призвичаїлися один до одного і гралися вкупі.

Все ж таки після першої хвилі вдячності міс Феллоуз відчула, що недолюблює Джеррі. Він — більший, важчий і в усьому перший — скрізь відтискував Тіммі на другорядні ролі. З таким становищем вона мирилася хіба тому, що попри всі недогоди Тіммі з дедалі більшою радістю чекав на чергові візити приятеля своїх забав.

Це все, що в нього є, журилася вона подумки.

А одного разу, дивлячись на дітей, вона подумала: двійко Госкінзових дітей — одне від дружини, а друге від "Стасіса".

А вона сама...

"Господи, — подумала вона, прикладаючи кулаки до скронь і палаючи з сорому, — я ревную!"

— Міс Феллоуз, — озвався Тіммі (вона передбачливо ніколи не дозволяла йому називати себе ніяк інакше), — а коли я піду до школи?

Вона поглянула у зведені на неї нетерплячі карі оченята і легенько провела рукою по його густому, хвилястому волоссі. Це була найменш доглянута частина його зовнішності, бо стригла вона сама, а він крутився мов дзига під ножицями. До перукарів вона не вдавалася, бо якраз невправна стрижка допомагала маскувати виступаюче скісне чоло та гулясту потилицю.

— Звідки ти знаєш про школу? — запитала вона.

— Джеррі ходить до школи. У дит-са-док, — старанно вимовив він. — А ще Джеррі ходить у багато інших місць. Надворі. Коли мені буде можна вийти надвір, міс Феллоуз?

Малесенька голочка вп'ялася в серце міс Феллоуз. Вона, звичайно, розуміла, що годі було запобігти, щоб Тіммі все більше й більше дізнавався про зовнішній світ, в який він ніколи не зможе потрапити.

— Ну-у, а що б ти робив у дитсадку, Тіммі? — запитала вона з удаваною веселістю.

— Джеррі казав, що там грають в ігри, у них є відеострічки. Він каже, що там багато діточок. Він каже... він каже... — Подумавши, хлопчик переможно підніс догори ручки з розчепіреними пальчиками: — Він каже ось стільки!

— А ти хочеш мати відеострічки? — запитала міс Феллоуз. — Я можу тобі принести. Дуже гарні. А також стрічки з музикою.

На якийсь час Тіммі був утішений.

Коли не було Джеррі, він залюбки переглядав відеострічки, а міс Феллоуз цілі години читала йому із звичайних книжок.

І так багато треба було пояснювати навіть у найпростішому оповіданні, так багато було всього за стінами цих трьох кімнат!

Тепер Тіммі стало частіше снитися, як він виходить надвір.

Сни були завжди однакові — про світ поза стінами. Затинаючись, він намагався переповісти їх міс Феллоуз. У своїх снах він був надворі, в порожньому надворішньому світі, але дуже великому, з дітками й дивовижними, невимовними предметами, напівдомисленими з

напівзрозумілих книжкових описів або ж напівпригаданими з далекої неандертальської пам'яті.

Але дітки й предмети не зважали на нього, і хоч він був у світі, однак ніколи не міг стати його частиною, а був такий самотній, ніби залишався у своїй камері, — і прокидався у сльозах.

Міс Феллоуз намагалася жартувати зі снів, проте бували ночі в її власній квартирі, коли вона також плакала.

Одного разу, коли міс Феллоуз читала, Тіммі взяв її своєю ручкою за підборіддя і злегка підвів його так, що її очі опинилися понад книжкою й зустрілися з хлопчиковими.

— А як ви знаєте, що говорити, міс Феллоуз? — запитав він.

— Бачиш оці значки? — сказала вона. — Вони мені кажуть, що говорити. З цих значків складаються слова.

Взявши книжку з її рук, він довго й зацікавлено розглядав її.

— А деякі з цих значків однакові.

Вона, задоволена його кмітливістю, засміялася й сказала:

— Так воно й є. Хочеш, щоб я тобі показала, як робити ці значки?

— Хочу, хочу! Це буде гарна гра.

Їй і на думку не спадало, що він навчиться читати. Аж поки він почав читати їй книжку, вона не могла й подумати, що він може навчитися читати.

Згодом, через кілька тижнів, її вразив надмір досягнутих успіхів. Тіммі сидів у неї на колінах, помалу водив пальчиком по рядках у дитячій книжечці і читав. Він сам читав їй!

Вражена всім цим, вона підвелася і сказала:

— Слухай, Тіммі, я незабаром прийду. Мені треба піти до доктора Госкінза.

Їй, збудженій майже до самозабуття, здавалося, ніби вона знайшла спосіб, як зарадити нещастям Тіммі. Якщо Тіммі не зможе вийти в світ, то потрібно світ унести до Тіммі у його три кімнати — увесь світ у книжках, плівках та звуках. Йому треба дати освіту цілком відповідно до його здібностей. Світ уже й так стільки йому заборгував!

Вона застала Госкінза у настрої, який дивно збігався з її власним настроєм, — щось співзвучне переможному тріумфові.

Його приймальня та кабінет були незвично залюднені, і, зніяковіло стоячи у приймальні, вона на хвилину подумала, що порозмовляти з ним не пощастить.

Та він побачив її, і усмішка розпливлася по його широкому обличчі.

— Міс Феллоуз, заходьте!

Він швидко доказав щось по внутрішньому відеозв'язку, а потім вимкнув його.

— Ви чули? Ні, звичайно, ви не могли чути. Ми домоглися! Ми справді таки домоглися! У нас є міжчасовий детектор на близькі діапазони!

— Ви маєте на увазі, — вона вирішила скористатися слушною хвилиною, щоб викласти добрі новини й пов'язані з ними плани, — що ви можете з історичніх часів переселити людину в сучасність?

— Саме це я і маю на увазі. Якраз тепер ми зафіксували людину з чотирнадцятого століття. Уявіть собі! Уявіть собі! Якби ви лише знали, який буду я радий відійти від вічного порпання в мезозої, замінити палеонтологів істориками... Але ви щось хотіли сказати, так? Гаразд, викладайте, викладайте. Ви застали мене в доброму гуморі. Отримаєте все, що забажаєте.

— З задоволенням. — Міс Феллоуз усміхнулася. — Я, власне, розмірковую, чи не змогли б ми влаштувати навчання для Тіммі?

— Навчання? А чого його навчати?

— Ну, всього. Влаштувати школу. Щоб він міг учитися.

— Хіба він може вчитися?

— Певно! Він уже вчиться. Він уміє читати. Це все, чого я змогла навчити сама.

Госкінз так і сів. Було видно, що настрій у нього враз зіпсувався.

— Не знаю, міс Феллоуз.

— Ви ж бо щойно казали — все, що забажаю.

— Знаю, і мені не слід було обіцяти. Бачте, міс Феллоуз, я певний, що ви повинні усвідомлювати: експеримент з Тіммі не може тривати вічно.

Охоплена раптовим жахом, вона дивилася на нього, і до неї не доходив зміст сказаного. Як розуміти "не може тривати вічно"? В спалахові гарячкового здогаду виринув професор Адемевський з його зразком мінералу, який ліквідували після двох тижнів.

— Ідеться ж про хлопчика, — сказала вона, — не про мінерал.

— Навіть хлопчикові, — через силу вимовив доктор Госкінз, — ми не можемо приділяти надмірної уваги, міс Феллоуз. Тепер, коли ми сподіваємося осіб з історичного часу, нам буде потрібна площа "Стасіса". Вся, яка у нас є.

Такого вона не могла збагнути.

— Але ж не можете ви... Тіммі... Тіммі..

— Годі, міс Феллоуз, не переймайтеся, будь ласка, Тіммі не піде так одразу, можливо, й не через кілька місяців. А за той час ми зробимо все, що зможемо.

Вона все ще дивилася на нього.

— Дозвольте, міс Феллоуз, я вам щось подарую.

— Ні, — прошепотіла вона, — мені нічого не потрібно. — Ніби у кошмарному сні вона підвелася і вийшла.

Тіммі, думала вона, ти не умреш. Ти не умреш.

Атож, дуже добре невідступно думати, що Тіммі не повинен умерти. Але як це зробити? У перші тижні міс Феллоуз жила тільки надією, що спроба перенести людину з чотирнадцятого століття гучно провалиться.

Госкінзові теорії можуть виявитися хибними або ж плани їх реалізації — неспроможними. Тоді все залишиться, як раніше.

Звичайно, решта світу цих сподівань не поділяла, і через те міс Феллоуз, зовсім недоречно, ненавиділа світ. "Проект "Середньовіччя"" досяг шаленої, розпеченої до білого жару популярності. За чимось таким преса і публіка просто зголодніли. Уже давно "Стасіс Інк." не тішив такою знадною для всіх сенсацією. Її вже не могли викликати ні новий мінерал, ні ще одна жива викопна рибина. А ось це було тим, що треба.

Людина з історії, дорослий, що розмовляє зрозумілою мовою, хтось, хто допоміг би вченому-історику відкрити нову сторінку!

Наближався нульовий відлік, і цього разу йшлося вже не про трьох глядачів з балкона. Цього разу спостерігатиме всесвітня аудиторія. Цього разу техніки фірми "Стасіс Інк." гратимуть свої ролі майже перед усім людством.

Міс Феллоуз чекала, і від нетерплячки її всю аж трусило. Коли за розкладом юний Джеррі Госкінз з'явився погратися з Тіммі, вона його ледве впізнала. Вона чекала не на нього.

(Секретарка, яка привела Джеррі, квапливо кивнула міс Феллоуз і поспішила геть. Вона бігла зайняти вигідне місце, звідки було б добре спостерігати за кульмінаційним моментом "Проекту "Середньовіччя"". Те саме слід було робити і їй з куди вагомішої причини, роздратовано думала міс Феллоуз, лише б з'явилася та дурепа покоївка).

Джеррі Госкінз, явно збентежений, бокаса наблизився до неї.

— Міс Феллоуз? — Він добув з кишені газетну вирізку.

— Так? Що це таке, Джеррі?

— Це фотографія Тіммі?

Міс Феллоуз подивилася на Джеррі, потім вихопила вирізку з його руки. Фурор навколо "Проекту "Середньовіччя"" спричинився до певного пожвавлення колишнього інтересу до Тіммі з боку преси.

Джеррі пильно стежив за нею, а далі сказав:

— Там пишуть, що Тіммі мавпич. А що це означає?

Міс Феллоуз схопила хлопця за зап'ястя й погамувала в собі бажання труснути ним.

— Ніколи не кажи так, Джеррі. Ніколи, розумієш? Це огидне слово, й ти не повинен його вживати.

Наляканий Джеррі випручався від неї.

Розлючена міс Феллоуз пошматувала вирізку.

— Тепер іди всередину й пограйся з Тіммі. Він хоче тобі показати нову книжку.

І от нарешті з'явилася покоївка. Міс Феллоуз її не знала. Із підручних, до чиїх послуг вона при потребі вдавалася, годі було з кимось домовитися. Тільки не під фінал "Проекту "Середньовіччя"", але Госкінзова секретарка пообіцяла кого-небудь знайти, і ця дівуля, мабуть, була тим "кимось".

— Ви покоївка, прислана у Першу Секцію "Стасіса"? — Міс Феллоуз намагалася своїм голосом не виказати роздратування.

— Мене звати Менді Терріс. А ви міс Феллоуз?

— Так.

— Даруйте, що запізнилася. Скрізь таке збудження!

— Знаю. Я хочу вам...

— Я так міркую, що ви теж хочете дивитися, — перебила Менді.

Її тонке, гарненьке без натяку на інтелігентність личко освітилося заздрістю.

— Це справи не стосується. Я хочу, щоб ви зайшли всередину й познайомилися з Тіммі та Джеррі. Наступні дві години вони будуть бавитися і не завдадуть вам клопоту. Де молоко, вони знають, і в них досить іграшок. Було б краще, якби ви по змозі більше полишали їх на самих себе. Тепер я покажу вам, де все лежить, і...

— А Тіммі, це той мав...

— Тіммі є об'єкт фірми "Стасіс", — гостро урвала міс Феллоуз.

— Я хочу сказати, що він є той, кому не можна виходити. Правильно?

— Так. Тепер заходьте. У нас мало часу.

Коли вона вже рушила, Менді Терріс пронизливо закричала їй вслід:

— Сподіваюся, вам дістанеться гарне місце. Їй-бо, я точно вірю в успіх.

Міс Феллоуз не була певна, що зможе відповісти розважливо. Не озираючись, вона поспішила далі.

Затримка далася взнаки: путнього місця їй не дісталося. Вона протовпилася лише до екрана в актовому залі.. З гіркотою пошкодувала про це. Якби вона пробилася до місця подій, якби могла якось дістатися до чутливих блоків приладної панелі, якби пощастило якось зірвати експеримент...

Вона знайшла в собі силу приборкати свій шал. Звичайно, руйнування ні до чого доброго не привело б. Вони б усе відновили й полагодили, а потім знову повторили спробу. А їй ніколи не дозволили б повернутися до Тіммі.

Нічим не зарадиш. Нічим, хіба що експеримент провалиться сам собою, і усе безнадійно лясне.

З такими думками вона перечекала, поки закінчиться відлік часу, спостерігаючи на велетенському екрані за кожним рухом, обмацуючи поглядом слідом за об'єктивами обличчя техніків, очікуючи виразу стривоженості і непевності, що означало б несподіване порушення плину подій, стежила, стежила...

Нічого такого не сталося. Відлік дійшов до нуля, і дуже буденно, напрочуд скромно експеримент вдався!

У новоствореному "Стасісі" стояв бородатий згорблений селянин непевного віку в брудному лахмітті та в дерев'яній взувачці, з тупим жахом витріщившись на несподівану шалену зміну, що приголомшила його.

І поки світ казився від радощів і захоплення, міс Феллоуз стояла скрижаніла від жалю, терплячи штурхани, замалим не розтоптана, оточена тріумфом і пригнічена поразкою.

І коли гучномовець вимогливо, з притиском назвав її ім'я, то воно прозвучало тричі, перш ніж вона зреагувала.

— Міс Феллоуз! Міс Феллоуз! Негайно з'явитися у Першу Секцію "Стасіса"! Міс Феллоуз! Міс Фелл...

— Пропустіть мене! — кричала вона, задихаючись, поки гучномовець і далі без угаву товк одне й те саме.

Вона проштовхувалась крізь юрмище з дикою енергією, торуючи шлях схрещеними кулаками, рухаючись до дверей з кошмарною повільністю.

Менді Терріс була в сльозах.

— Не знаю, як це сталося. Я тільки вийшла на хвилинку, щоб глянути на маленький екран, який повісили в коридорі. Тільки на хвилиночку. А потім, перш ніж я встигла поворухнутися, аби щось зробити... — Вона раптом перейшла на звинувачення: — Ви ж казали, що з ними не буде клопоту. Ви ж самі сказали, щоб я їх залишала!

Міс Феллоуз, скуйовджена і вся охоплена непогамовним дрожем, визвірилася на Менді:

— Де Тіммі?

Одна медсестра змащувала виючому Джеррі руку дезинфікуючим розчином, інша готувала протиправцеву ін'єкцію. На одягу Джеррі видніла кров.

— Він укусив мене, міс Феллоуз! — розлючено кричав Джеррі. — Він укусив мене!

Але міс Феллоуз навіть не глянула на нього.

— Що ви зробили з Тіммі? — кричала вона.

— Я замкнула його в туалетній, — відповіла Менді. — Я вкинула туди малу потвору і замкнула.

Міс Феллоуз вбігла до лялькового будиночка. Гарячково вовтузилася з замком туалетної кімнати. Минула майже вічність, поки вона відчинила двері й побачила скуленого в куточку потворного хлопчика.

— Не шмагайте мене, міс Феллоуз, — прошепотів він. Його очі почервоніли. Губи тремтіли. — Я не хотів так зробити.

— Ох Тіммі, хто сказав, що тебе шмагатимуть? — вона вхопила його в свої обійми й заходилася несамовито пестити.

— Вона казала, довгою мотузкою, — пояснював Тіммі тремтячим голосом. — Казала, шмагатимете мене нею.

— Тебе не битимуть. Вона була зла, коли так казала. Але що сталося? Що сталося?

— Він назвав мене мавпичем. Він казав, що я несправжній хлопчик. Він казав, що я був твариною, — Тіммі залився потоками сліз. — Він казав, що більше не буде бавитися з мавпою. Я не був мавпою. Він казав, що я смішний. Він казав, що я жахливо потворний. Він усе казав і казав, а я його вкусив.

Тепер вони плакали вдвох. Міс Феллоуз ридала.

— Це все неправда. Ти це знаєш, Тіммі. Ти справжній хлопчик. Ти найсправжнісінький хлопчик, золотко, найкращий хлопчик у світі. І ніхто, ніхто ніколи не забере тебе від мене.

Тепер відважитися було легко, було легко вирішити, що робити. Тільки діяти треба швидко. Госкінз, коли скривджено його власного сина, більше не чекатиме.

Ні, це слід робити сьогодні вночі, цієї ночі, коли чотири п'ятих службовців сплять, а в решти наморочиться в голові від "Проекту "Середньовіччя"".

Трохи незвичний для приходу час, але не такий уже й підозрілий. Охоронник добре її знає й навіть не подумає перевіряти. Він нічого не запідозрить в тому, що вона нестиме валізу. Міс Феллоуз напрактикувалася байдуже вимовляти "Ігри для хлопчика" і спокійно всміхатися.

Чом би він мав не повірити?

Охоронник повірив. Коли вона знову зайшла до лялькового будиночка, Тіммі не спав; ціною відчайдушного зусилля зуміла витримати нормальний тон, щоб не налякати його. Вона розмовляла з ним про сни і слухала, як він заздро розпитував її про Джеррі.

Потім її мало хто побачить, ніхто не спитається, що за клунок вона нестиме. Тіммі побуде тихенько, а далі fait accompli . Справу зроблено, і нічого вже не поправиш. Їй дадуть спокій. Їм обом дадуть спокій.

Вона розщібнула валізку, вийняла з неї пальтечко, вовняну шапку з вухами і решту вбрання.

Тіммі, починаючи тривожитися, запитав:

— А навіщо ви вдягаєте мене, міс Феллоуз?

— Я хочу взяти тебе надвір, Тіммі, — відповіла вона, — до твоїх снів.

— До моїх снів? — Його личко скривилося від раптового щастя, змішаного зі страхом.

— Це не страшно. Ти будеш зі мною. Зі мною тобі не буде страшно, правда, Тіммі?

— Правда, міс Феллоуз. — Він притиснувся своїм личком до її боку, вона обійняла його й під рукою відчула калатання маленького серця.

Була вже північ. Вона взяла його на руки. Вимкнула сигналізацію й тихенько відчинила двері.

І зойкнула: за відчиненими дверима навпроти неї стояв Госкінз!

З ним було ще двоє, і він дивився на неї не менш вражено, ніж вона сама.

Міс Феллоуз через якусь мить отямилася й спробувала прослизнути повз нього, та навіть секундної затримки було йому досить. Він брутально схопив її і жбурнув назад, просто на комбіновану шафу. Махнув своїм супутникам, щоб заходили, і став навпроти неї, заступаючи собою двері.

— Такого я не сподівався. Ви зовсім з глузду з'їхали?

Їй вдалося так наставити плече, що воно, а не Тіммі, вдарилося об шафу.

— Яка біда в тому, докторе Госкінз, — благально почала вона, — що я візьму дитину? Ви ж не можете ставити витрату енергії понад людське життя?

Госкінз вихопив дитину з її рук.

— Витрата енергії в таких розмірах означатиме мільйони доларів, втрачених з кишень акціонерів. Це означатиме жахливий регрес для

"Стасіс Інкорпорейтід". Це означатиме скандальну сенсацію про сентиментальну нянечку, яка все руйнує заради мавпича.

— Мавпича! — в безсилому шаленстві вигукнула міс Феллоуз.

— Так його звуть журналісти, — пояснив Госкінз.

З'явився один із супутників Госкінза і заходився просилювати нейлонову линву крізь вушка на горішній частині стіни.

Міс Феллоуз пригадала линву, за яку смикнув Госкінз перед кімнатою, де так давно колись лежав зразок мінералу професора Адемевського.

— Ні! — верескнула вона.

Але Госкінз опустив Тіммі на підлогу й лагідно зняв з нього пальтечко.

— Почекай тут, Тіммі. Нічого з тобою не станеться. Ми лише на хвилину вийдемо звідси. Добре?

Тіммі, зблідлий і мовчазний, лише кивнув головою.

Госкінз, підштовхуючи міс Феллоуз перед собою, вивів її з лялькового будиночка. Якийсь час міс Феллоуз була неспроможна чинити опір. Ніби крізь каламуть зауважила вона ручну тягу, припасовану зовні лялькового будиночка.

— Даруйте, міс Феллоуз, мені слід було вберегти вас від цього. Тож це мало відбутися вночі, щоб ви довідалися, коли буде вже по всьому.

— А все через те, що зробили боляче вашому синові, — втомлено прошепотіла вона. — Через те, що він шалено цькував ту бідолашну дитину й довів її до бійки.

— Ні! Повірте мені! Я розумію сьогоднішній інцидент і знаю, що винен Джеррі. Але та історія вже просочилася назовні. Ще б пак, така урочистість, кругом представники преси. Я не можу дозволити пліток про недбальство та про диких неандертальців, щоб ложкою дьогтю було перекреслено успіх "Проекту "Середньовіччя"". Так чи інакше, Тіммі незабаром мав піти. Так само він може піти й тепер, щоб залишити любителям сенсацій якнайменше зачіпок для розпатякування.

— Це ж не те саме, що перемістити мінерал. Ви збираєтесь вбити людину.

— Не вбити. На цьому ніхто не зіграє. Просто неандертальський хлопець повертається в неандертальський світ. Він перестане бути в'язнем і чужинцем. Він знайде свою долю у вільному житті.

— Яку долю? Йому лише сім років, він звик, щоб про нього піклувалися, щоб його одягали, годували й боронили. Він буде самотнім. Його племені там, де воно було чотири роки тому, може не виявитися. А коли б він і знайшов плем'я, то його не впізнають. Йому доведеться самому дбати про себе. Звідки він знатиме як?

Госкінз у безнадії похитав головою.

— Господи, міс Феллоуз, ви гадаєте, що ми про це не думали? Ви гадаєте, ми перенесли б у сучасність дитину, якби це не було нашою першою вдалою фіксацією людини або людиноподібної істоти, і не наважились би відмовитися від неї та знайти щось натомість? Як ви вважаєте, чому ми так довго тримали Тіммі, як не через нашу нехіть відпровадити дитину назад у минуле? Просто, — в голосі його лунала розпачлива рішучість, — ми не можемо зволікати. Тіммі став на заваді

розвиткові! Тіммі — джерело можливої негативної реклами, а ми на порозі великих звершень, і, вибачте, міс Феллоуз, але ми не можемо дозволити Тіммі стояти нам на заваді. Не можемо. Дуже мені шкода, міс Феллоуз.

— Добре, — пригнічено мовила міс Феллоуз, — дозвольте мені попрощатися. Дайте мені п'ять хвилин на прощання. Вділіть мені цю крихту!

Госкінз завагався.

— Йдіть.

Тіммі побіг до неї. Востаннє він біг до неї, і востаннє вона пригорнула його. Якусь мить вона нестямно стискала його в обіймах. Потім ногою підсунула до стіни стілець і сіла.

— Не бійся, Тіммі!

— Я не боюся, коли ви тут, міс Феллоуз. Той чоловік на мене сердитий? Той — надворі?

— Ні, не сердитий. Він просто нас не розуміє. Тіммі.. а ти знаєш, що таке мама?

— Як мама у Джеррі?

— Він розповідав тобі про свою маму?

— Деколи. Я гадаю, що мама — це леді, яка турбується про тебе і яка дуже лагідна до тебе і яка робить тобі добре.

— Правильно. Ти хотів би колись мати маму, Тіммі?

Тіммі відхилив свою голову так, щоб бачити її обличчя. Повільним рухом він приклав долоню до її щоки, до волосся й погладив так, як давно-давно колись вона сама гладила його.

— Хіба ви не моя мама?

— Ох, Тіммі!

— Я знав, що вас звати міс Феллоуз, але... але я про себе називав вас мамою. Так можна?

— Так. Так. Можна. І я тебе більше не покину, і ніхто тебе не скривдить. Я буду з тобою й піклуватимусь про тебе. Назви мене мамою, щоб я почула.

— Мама, — задоволено мовив Тіммі й притулився щокою до її щоки.

Вона, все ще тримаючи його на руках, підвелася, стала на стілець. За стіною будиночка раптом зчинився галас, але вона не чула. Вільною рукою взялася за линву, що проходила між двома вушками, й повисла на ній усією вагою.

"Стасіс" проколовся, і кімната спорожніла.

© АЗІМОВ А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1990. — 768 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

© ОНИШКО А. В., переклад з англійської, 1990.